

The Drivers of Shaping Cultural Planning in Accordance with Imamiyyah Jurisprudence

Mahdi Nourian^{1✉} | Seyed Morteza Mortazavi² | Seyyed Mohammad Musavi Moqaddam³

1. Corresponding Author, Department of Jurisprudence and Principles of Islamic Law, Faculty of Islamic Sciences and Researches, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: nourian@isr.ikiu.ac.ir
2. Department of Futures studies, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. E-mail: mortezam9094@gmail.com
3. Department of Quran and Hadith Sciences, Faculty of Theology, College of Farabi, University of Tehran, Qom, Iran. E-mail: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	Objective: The importance of optimal cultural planning for the university as a culturally dynamic organization and the need for research in different dimensions for to promote and facilitate this caused the present research to be conducted with the aim of analyzing the drivers effective on the cultural planning of the university in accordance with the principles of Imamiyyah jurisprudence.
Article history: Received: 2025 March 17 Received: 2025 August 19 Accepted: 2025 September 2 Published online:	Method: The present research method is of mixed type. Thematic analysis method was used to analyze qualitative data and fuzzy Delphi method was used to analyze quantitative data. The method of data collection is library and field studies. For this purpose, policy guidelines in the cultural field of the university were used in the qualitative phase for thematic analysis, and expert survey questionnaire was used in the quantitative phase. The theoretical community includes experts in the field of cultural planning, including professors, deputies and cultural managers of the university, 25 of whom were selected through judgmental sampling.
Keywords: <i>Imamiyyah Jurisprudence,</i> <i>Cultural Planning,</i> <i>Driver,</i> <i>University.</i>	Results: The findings show that the global theme of cultural planning includes 12 organizing themes and 90 basic themes. Also, talent cultivation, trust building, mutual thinking, solidarity and participation, knowledge-based cultural development, support and removal of obstacles, increasing insight, performance management, Islamic university, civilizing university, Future-oriented cultural policy making and sustainable cultural security are the drivers that shape the university's cultural planning. Conclusion: The attention of university administrators and planners to the drivers that shape cultural planning can facilitate and improve cultural planning and increase its effectiveness.
Cite this article: Nourian, M., Mortazavi, S. M., & Musavi Moqaddam, S. M. (2025). The Drivers of Shaping Cultural Planning in Accordance with Imamiyyah Jurisprudence. <i>Islamic Jurisprudential Researches</i> , 56 (1), 1-20. DOI: http://doi.org/00000000000000000000	
 © The Author(s). Publisher: University of Tehran Press. DOI: http://doi.org/00000000000000000000000000000000	

مشخصات نویسندگان و چکیده به انگلیسی

پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی منطبق بر مبانی فقهی امامیه

مهدی نوریان¹ | سید مرتضی مرتضوی² | سید محمد موسوی مقدم³

1. نویسنده مسئول، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران،
nourian@isr.ikiu.ac.ir
2. گروه آینده‌پژوهی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران، رایانامه:
morteza9094@gmail.com
3. گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات، دانشکدگان فارابی، دانشگاه تهران، قم، ایران، رایانامه: sm.mmoqaddam@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: 1403/12/27

تاریخ بازنگری: 1404/5/28

تاریخ پذیرش: 1404/6/11

تاریخ انتشار:

کلیدواژه‌ها:

فقه امامیه،

برنامه‌ریزی فرهنگی،

پیشران، دانشگاه

هدف: اهمیت برنامه‌ریزی مطلوب فرهنگی برای دانشگاه به‌عنوان یک سازمان پویای فرهنگی و لزوم پژوهش در ابعاد مختلف به‌منظور ارتقاء و تسهیل این امر موجب شد تا پژوهش حاضر با هدف واکاوی پیشران‌های مؤثر بر برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه انجام شود.

روش: روش پژوهش حاضر از نوع آمیخته می‌باشد. بنابراین، از روش تحلیل مضمون به‌منظور تحلیل داده‌های کیفی و روش دلفی‌فازی به‌منظور تحلیل داده‌های کمی استفاده شد. شیوه گردآوری داده‌ها، مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. بدین‌منظور، در مرحله کیفی برای تحلیل مضمون از دستورالعمل‌های سیاستی در حوزه فرهنگی دانشگاه و در مرحله کمی از پرسشنامه خبره‌سنجی استفاده شد. جامعه نظری پژوهش صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی شامل اساتید، معاونان و مدیران فرهنگی دانشگاه می‌باشند که 25 نفر به‌صورت نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شامل 12 مضمون سازنده و 90 مضمون پایه می‌باشد. همچنین استعدادپروری، اعتمادآفرینی، هم‌اندیشی، همبستگی و مشارکت، توسعه فرهنگی دانش‌محور، پشتیبانی و مانع‌زدایی، بصیرت‌افزایی، مدیریت عملکرد، دانشگاه اسلامی، دانشگاه تمدن‌ساز، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر و امنیت فرهنگی پایدار به‌عنوان پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه می‌باشند.

نتیجه‌گیری: درنظرگرفتن پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی توسط مدیران و برنامه‌ریزان دانشگاه می‌تواند موجب تسهیل و ارتقاء برنامه‌ریزی فرهنگی و افزایش اثربخشی آن شود.

استناد: نوریان، مهدی؛ مرتضوی، سید مرتضی؛ و موسوی مقدم، سید محمد (1403). پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی منطبق بر مبانی فقهی امامیه. پژوهش‌های فقهی، 2 (4)، 1-20.

DOI: <http://doi.org/000000000000000000000000>

© نویسنده

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <http://doi.org/000000000000000000000000>

مقدمه/بیان مسأله

توسعه جوامع پایدار در عصر جدید نیازمند توجه به فرهنگ و هویت اصیل فرهنگی هر جامعه است و دانشگاه‌ها نقش کلیدی در حفظ و تقویت آن دارند، که این موضوع نشان‌دهنده پیوند بین فرهنگ و دانشگاه است. عناصر فرهنگ شامل "هنر"، "ادبیات"، "خصوصیات رفتاری عمومی"، "ارزش‌ها"، "باورها" و "حقوق اساسی پذیرفته شده در هر جامعه" است (صالحی امیری، 1392، ص 27). توجه به رسالت‌های مهم دانشگاه یعنی کارکردهای فرهنگی و اجتماعی نیز بر این عناصر مؤثر بوده و از آن تأثیر می‌پذیرد، همان‌طور که فرهنگ نیز به‌عنوان یک رکن مهم جامعه ضمن اثر پذیری از ابعاد دیگر زندگی متقابلاً بر آنها اثر می‌گذارد (دلبری و رضانی، 1394، ص 43-44)؛ بنابراین فرهنگ و دانشگاه به‌عنوان بخش‌هایی از جامعه، بر یکدیگر و بر جامعه تأثیر متقابل دارند. به همین سبب برخی پژوهشگران بر این باورند که ارتقای هم‌زمان نظام فرهنگی در چارچوب ارزش‌های دینی و نقش آموزش در این زمینه ضروری است (کلهر، 1401، ص 9).

حال با لحاظ ضرورت نقش‌آفرینی دین در ارتقای نظام فرهنگی، فقه به‌عنوان قالب بیرونی دین نیز از جایگاه تعیین‌کننده‌ای برخوردار می‌شود؛ چراکه مطابق با دیدگاه فقیهان امامی، فقه چارچوب نظام‌بخش اجتماعی است و همچون هر نظام حقوقی از طرفی برگرفته از مبانی فکری و ریشه‌های اجتماعی است و از سویی دیگر با اعمال مفاد موردنظر خود بر جامعه تأثیرگذار است. تحقق هدف‌گذاری فقه در قاعده پذیر نمودن رفتار شهروندان، خواه‌ناخواه موجب جهت‌دهی به رفتارهای ایشان می‌شود؛ لذا وجود فرایند تأثیرگذاری و تأثیری پذیری فقه در جوامع اسلامی، با عنایت به محوریت رفتار انسانی یا همان فعل مکلف در فقه (صدر، 1379، ص 123-124)، تحلیل‌ها و ارزیابی‌های فرهنگی را ناچار از توجه به جایگاه اندیشه‌های فقهی در برنامه‌ریزی فرهنگی می‌سازد و از آنجاکه فرایند راهبردی مذکور ناظر به عملکرد و رفتار شهروندی است، فهم پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی از زاویه نگاه فقهی نیز اهمیت ویژه‌ای می‌یابد.

این مهم در فضای تقنینی شریعت محور، ضریب نفوذ بیشتری به خود می‌گیرد؛ زیرا ساختارهای حقوقی مبتنی بر فقه، تابع نظام تطبیق مصوبات با شریعت هستند و همان‌گونه که

تجربه تاریخی سالیان اخیر نشان داده است، هرگونه عدم انطباقی یا موجب اختلال در اجرایی نمودن سیاست‌ها و دستیابی به اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت مجریان می‌شود یا تشویش اجتماعی را در پی می‌آورد (ر.ک: حسنلو و شجاعی علی آبادی، 1401) و این غیر از آثار اخروی و بار تکلیفی است که ممکن است به واسطه مخالفت با مبانی شرعی متوجه مدیران حوزه سیاست‌گذاری و اجرایی فرهنگ گردد؛ بنابراین به جهت اهمیت جایگاه فقه در جوامع اسلامی و به دلیل جلوگیری از تالی فاسد احتمالی، اتکا به مبانی فقهی یا انطباق حداکثری با رویکردهای ابلاغی در برنامه‌ریزی فرهنگی، اجتناب‌ناپذیر است.

علاوه بر این بدان سبب که برنامه‌ریزی فرهنگی نقش مؤثری در توسعه فرهنگی و تحقق توسعه پایدار ایفا می‌نماید (فقیهی و همکاران، 1400، ص 178؛ بزاززاده و همکاران، 2020، ص 1) فراهم نمودن زیرساخت‌های لازم و توجه به ابعاد مختلف آن امری ضروری به نظر می‌رسد (رنجپور آذریان و همکاران، 2017، ص 306)؛ چراکه برنامه‌ریزی فرهنگی یک فرایند راهبردی است که می‌توان از آن به عنوان تلاش آگاهانه، سنجیده و نظام‌مند برای رسیدن به اهداف مختلف فرهنگی و پیش‌بینی راه‌های دستیابی به آن تعبیر نمود. امری که می‌تواند موجب بکارگیری منابع و تدوین برنامه‌های فرهنگی سازگار با اهداف و اولویت‌ها شود (کریمیان و صفایی اصل، 1400، ص 64-65). در این میان بررسی مطالعات مختلف نشان می‌دهد، دانشگاه‌ها در امر تربیت نسل‌های مختلف جامعه، نقش و تأثیر بسزایی ایفا می‌کنند به نحوی که برخی معتقدند یک دانشگاه مطلوب بایستی علاوه بر آموزش‌های علمی به دانشجویان، آنها را در مسیر جامعه‌پذیری ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی و دانشگاهی هدایت نماید (اصغری، 1399، ص 86).

پذیرش این مقدمات ضرورت بخش توجه به ابعاد مختلف تأثیرگذار بر برنامه‌ریزی مطلوب فرهنگی در دانشگاه‌ها است تا بتواند به‌طور بالقوه اثربخشی در این زمینه را به همراه داشته باشد و از آنجاکه محیط دانشگاهی در جمهوری اسلامی ایران تابعی از سیاست‌ها و قوانین بالادستی است و ساختار حقوقی و اداری جمهوری اسلامی مبتنی بر فقه امامیه است، فهم پیشران‌های شکل دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی این محیط، نیازمند انطباق با مبانی فقهی امامیه است؛ بدین رو پژوهش حاضر در صدد پاسخ به پرسش از پیشران‌های مذکور و میزان انطباق مفهومی آن با مبانی فقهی امامیه از یک سو و فهم سبک رهبری ناشی از عملیاتی سازی این پیشران‌ها برآمده است.

پیشینه نظری پژوهش

بررسی مطالعات مختلف نشان می‌دهد که بخشی از پژوهش‌ها به زمینه‌های مختلف برنامه‌ریزی فرهنگی در حوزه‌های شهری پرداخته‌اند. همانند مطالعه لطیفی (1398)، که نشان داد در امر برنامه‌ریزی شهری بایستی به مؤلفه‌های فرهنگی همانند نیازها، ارزش‌ها و هنجارهای مردم و صنایع فرهنگی توجه نمود. بخش دیگری از مطالعات که به موضوع پژوهش حاضر نزدیک می‌باشند، به موارد مرتبط با برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه پرداخته‌اند. دراین‌راستا حاجی‌زاده اناری و همکاران (1403) در مطالعه‌ای نشان دادند که جهاد تبیین رابطه معناداری با برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه فرهنگیان دارد. نتایج پژوهش کیفی لولائی و همکاران (1401) نشان داد که بخشی از یافته‌ها بر تأثیر مثبت مجازی شدن دانشگاه بر ابعاد ارتباطی، آموزشی، و سبک زندگی فرهنگ دانشگاهی اشاره داشته است و بخش دیگر از یافته‌ها به پیامدهای منفی آن اشاره داشته‌اند. سروش و همکاران (1401)، با استفاده از روش فراترکیب مدل مفهومی فرهنگ دانشگاهی را ارائه کرده‌اند. نتایج نشان داد که این مدل شامل 5 بُعد "فرهنگ یادگیری"، "فرهنگ دانشجویی"، "فرهنگ حرفه‌ای دانشگاه"، "مصنوعات و نمادهای فرهنگ دانشگاهی" و "بعد اجتماعی" است. شاه علی (1398)، در پژوهشی به موضوع "شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از دیدگاه مقام معظم رهبری" پرداخته است. نتایج نشان داد باورها، ارزش‌ها و هنجارها از مؤلفه‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز برای رسیدن به وضع مطلوب فرهنگی است. گنجی و همکاران (1397)، به بررسی مشارکت فرهنگی در دانشگاه به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم توسعه فرهنگی با در نظر گرفتن عوامل اجتماعی مؤثر بر آن پرداخته‌اند. نتایج نشان داد در بخش دانشجویی "استفاده علمی از اینترنت" و "رضایت‌مندی از سیاست‌های حمایتی دانشگاه" و در بخش مربوط به استادان نیز این دو متغیر به همراه "سرمایه فرهنگی" بر مشارکت فرهنگی آنها مؤثر است. بنابراین بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که این پژوهش‌ها تمرکز محدودی بر برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه داشته‌اند و به پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه نپرداخته‌اند. لذا اگرچه ادعای شکاف در ادبیات موجود از این زاویه ادعایی مبتنی بر واقعیت است اما آنچه از وجود چنین شکافی مهم‌تر به نظر می‌رسد اثر ناشی از این شکاف است که می‌تواند شناسایی نقاط قوت و ضعف برنامه‌ریزی‌های مناسب فرهنگی در دانشگاه را با پیچیدگی همراه کند. پژوهش حاضر سعی در پر کردن شکاف علمی مذکور با بهره‌گیری از روش‌های کیفی و کمی

دارد.

روش و ابزار تحقیق

پژش حاضر آمیخته اکتشافی است و از نظر هدف با توجه به شناسایی مضامین، اکتشافی و از نظر جهت‌گیری کاربردی است. شیوه گردآوری داده‌ها با مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی می‌باشد. بنابراین برای انجام پژوهش حاضر، دو مرحله اصلی وجود دارد که در مرحله اول از روش تحلیل مضمون استفاده می‌شود. این روش برای شناسایی و تحلیل مضامین داده‌های کیفی به کار می‌رود (Castleberry & Nolen, 2018, pp.808) و با استفاده از آن می‌توان مضامین پایه، سازنده و فراگیر را بدست آورد (نقدی و همکاران، 1399، ص 59). بدین ترتیب مضامین پژوهش از طریق کدگذاری دستورالعمل‌های سیاستی در حوزه فرهنگی دانشگاه شامل (سند نقشه جامع علمی کشور، سند دانشگاه اسلامی، منشور حقوق دانشجویی (فصل پنجم حقوق فرهنگی و اجتماعی)، آیین‌نامه جامع مدیریت دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، پژوهشی و فناوری، شیوه‌نامه تشکیل و فعالیت‌های گروه‌های امریه معروف و نهی از منکر، آیین‌نامه انجمن‌های علمی، آیین‌نامه تشکیل کرسی‌های آزاد اندیشی، آئین‌نامه حفظ حدود آداب اسلامی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، مجموعه آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی فعالیت تشکلهای اسلامی دانشگاهیان، آیین‌نامه اردوهای دانشجویی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، آیین‌نامه کانون‌های فرهنگی دانشجویان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، آئین‌نامه برنامه‌های موسیقایی) شناسایی شد. برای اعتبارسنجی یافته‌های تحقیق مطابق مطالعات انجام شده با روش کیفی (موسوی نقابی و انوشه، 1399، ص 1034)، از راهبردهایی به شرح ذیل استفاده شد:

1- سعی شد تا در فرایند تحلیل مضمون با کمترین دخالت، از عین عبارت متن‌ها استفاده شود.

2- مضامین پایه، سازنده و فراگیر توسط سه تن از صاحب‌نظران ارزیابی شد.

3- تحلیل داده‌های کیفی توسط صاحب‌نظر بیرونی انجام و از روش توافق بین دو کدگذار و ضریب کاپا استفاده شد. نتیجه ارزیابی نشان‌دهنده ضریب کاپای بالاتر از 0/7 است که قابلیت اطمینان را تأیید می‌کند.

سپس در مرحله دوم برای شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه از روش دلفی فازی استفاده شد. این روش ترکیبی از مجموعه‌های فازی و دلفی سنتی

است و با بکارگیری آن می‌توان به درک مشترک بین نظرات خبرگان دست یافت و به تفسیر زبانی پاسخ‌ها و ارائه نتایج معقول‌تر پرداخت (Montes et al., 2023, pp.3). بدین‌منظور پرسشنامه خبره‌سنجی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد و شامل شاخص‌هایی است که از مرحله اول شناسایی و اعتبار و اطمینان آن‌ها تأیید شده است.

جامعه نظری پژوهش را صاحب‌نظران حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی شامل استادان، معاونان و مدیران فرهنگی دانشگاه تشکیل می‌دهند. انتخاب این افراد بر اساس تجربه‌کاری و سطح تحصیلات کارشناسی‌ارشد و بالاتر و همچنین آشنایی آنها با مفاهیم پژوهش بود. بنابراین 25 خبره به‌صورت نمونه‌گیری هدفمند برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. همچنین برای تحلیل داده‌های پژوهش در مرحله کیفی از نرم‌افزار اطلس‌تی‌آی در مرحله کمی از نرم‌افزار اکسل استفاده شد.

تجزیه و تحلیل (اندیشه فقهی امامیه و پیشران‌های برنامه‌ریزی فرهنگی)

دست‌یافت‌های این پژوهش نشان می‌دهد که توسعه فرهنگی یکی از ابعاد کلیدی چرخه پیشرفت در جوامع انسانی است (نظر پور، ۱۳۷۸، ص ۱۸). این تأثیر می‌تواند با دو نکته اساسی افزایش یابد: اول، توجه به تدابیر آینده‌پژوهانه و شناسایی پیشران‌های مرتبط و دوم، انطباق این پیشران‌ها با زمینه‌های فرهنگی محیط در حال توسعه (موسی‌پور، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۱۴۶). با لحاظ این دو عامل، تحقق توسعه فرهنگی با کمترین اصطکاک و با بیشترین سرعت بیشتری میسر خواهد شد. به این منظور، پژوهش حاضر پس از شناسایی پیشران‌ها از اسناد بالادستی و قوانین جمهوری اسلامی؛ به انطباق مفهومی آنها با مبانی فقهی امامیه پرداخته است؛ چراکه از طرفی قانون اساسی چنین الزامی را در قوانین لحاظ نموده (کاتوزیان، ۱۳۷۷، ج ۲، صص ۳۸۷-۳۸۸) و از طرفی دیگر هویت دینی جامعه ایرانی انطباق مذکور را اجتناب‌ناپذیر ساخته است. اکنون نتایج بررسی انطباق پیشران‌های به‌دست‌آمده با مبانی ذکرشده ارائه می‌شود تا مقصود و مطلوب شریعت اسلامی از آنها مشخص گردد.

1. استعدادپروری

هدف از فقه به‌عنوان نظام حقوقی، تنظیم رفتار شهروندان است؛ بدین رو سعی نموده است تا احکام را با توجه به ویژگی‌های بشر تحلیل نماید. براین اساس یکی از مبنایی‌ترین مباحث، تبیین شروط عامه تکلیف و انطباق عمل با قابلیت‌های مکلفان دانسته شده است؛ از این رو اعتدال در مناسک و تنظیم اعمال عبادی بر اساس شرایط فردی مانند بلوغ، عقل و

استطاعت روحی و مالی لازم است (ابن فهد حلی، 1407ق، ج 3، ص 172؛ بیهقی کیدری، 1416ق، ص 60-57). این رویکرد گواه توجه شارع به استعدادپروری و اثر عمل در ارتقای روح انسان است (رسولیان و همکاران، 1399، 493-494) که آیات و روایات نیز بدان اشاره دارند (طوسی، بیتا، 10: 136؛ مغنیه، 1424ق، 7: 429). آنچه توجه بدان ضروری به نظر می‌رسد؛ عمومیت توجه به استعداد پروری در ابواب مختلف فقهی است که از جمله آنها مسئله اجتهاد و تقلید است؛ چراکه اجتهاد در فقه اصل دانسته شده و به وجوب کفایی آن تصریح شده است، درحالی که تقلید فرع بر اجتهاد است و در این زمینه اختلافاتی وجود دارد (خویی، 1418ق، 66-67). بنابراین استعداد پروری به معنای فعال سازی توانمندی‌های فردی و اجتماعی مورد تأیید شارع است.

2. اعتماد آفرینی

با هدف قاعده‌مند کردن رفتارها در جامعه اسلامی، توجه به عنصر ثبات بخش ارتباطات اهمیت زیادی دارد. در این راستا، اعتماد آفرینی به عنوان یک پیشران کلیدی در برنامه‌ریزی فرهنگی مورد توجه قرار می‌گیرد. این توجه از منابع اجتهادی به‌طور مستقیم و از طریق مولفه‌های مربوطه به‌طور غیرمستقیم قابل دریافت است. مولفه‌هایی چون وفای به عهد، امانت‌داری، راستی در گفتار، خلوص در عمل و خیرخواهی در روابط، همگی از جمله عوامل تقویت‌کننده اعتماد اجتماعی هستند (سیفعلی و همکاران، 1398: 213-204). که در روایات اهل بیت (ع) نیز مورد تأکید قرار گرفته اند؛ به‌طور مثال، در روایتی گفته شده است که «معمدترین مردم باید نزد تو صادق‌ترین ایشان باشد» (آقا جمال خوانساری، 1366: ج 5، ص 50) یا در بیانی دیگر وفای به عهد و امانت داری از جمله مواردی دانسته شده اند که شرع اجازه مخالفت با آن را نداده است (کلینی، 1407ق، ج 2، ص 162). آراء فقهی نیز به اعتماد آفرینی به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر اجتماعی، به‌ویژه در معاملات، توجه ویژه‌ای دارد، مانند قاعده استیمان (مکارم شیرازی، 1411ق، ج 2، 220) و قاعده ید (بجنوردی، 1419ق، ج 1، ص 132). بنابراین، اعتماد و اطمینان در روابط اجتماعی نقش اساسی ایفا کرده و جایگاه ویژه‌ای در سرمایه اجتماعی دارد (صالحی امیری، 1387، ص 12). بررسی منابع فقهی بیانگر هم پوشانی مقصود از اعتماد در فقه امامیه و مفهوم اعتماد به‌عنوان پیشران مورد بحث است (بجنوردی، 1419ق، ج 1، ص 135).

3. هم‌اندیشی؛ همبستگی و مشارکت

همبستگی و مشارکت دو شاخص کلیدی در سرمایه اجتماعی هستند (جعفری و

همکاران، 1400، ص 115) که به تبادر مفهومی خود با روابط اجتماعی تلازم معنایی دارند. بنابراین، هدف‌گذاری برای تأمین روابط قاعده‌مند میان شهروندان نباید بدون توجه به این دو امر انجام شود. در همین راستا برخی اندیشمندان معتقدند فعال‌سازی رویکردهای دین‌محور به تقویت همبستگی اجتماعی کمک می‌کند (همپلتون، 1377، ص 179) و بررسی‌های اسنادی نیز صحت این ادعا را ثابت می‌کند چراکه مفاهیم ایجابی هم اندیشی و مشارکت در مضامین قرآنی نیز دیده می‌شوند و اسناد دینی این مفاهیم را از دو زاویه ایجاب و سلب مورد تأکید قرار داده اند مثلاً بر هم اندیشی و لزوم شور و مشورت (طوسی، 1387، ج 8، ص 98؛ علامه حلی، 1413، ج 8، ص 430؛ طبرسی، 1372، ج 9، ص 50-51؛ نهی از خودرایی (هاشمی شاهرودی، 1423، ج 11، ص 342). به همبستگی و مشارکت از طریق ترویج وحدت مسلمانان و نهی از تنازع (شیرازی، 1426، ص 385؛ محدث‌نوری، 1408، ج 11، ص 87-88)؛ پاسخ‌گویی به مراجعه نیازمندان و نهی از بی‌تفاوتی نسبت به ایشان (محمدی ری‌شهری، 1391، ج 4، ص 269؛ مکارم شیرازی، 1427، ج 2، ص 383) تأکید نموده است. شاید تبلور اصلی این مفهوم در واجب کفایی امر به معروف و نهی از منکر روشن‌تر به نظر آید، جایی که شهروندان با پایبندی به این احکام، موانع همبستگی اجتماعی را از بین می‌برند. در حقیقت مفاهیم مذکور در منابع روایی و شرح فقهی به‌خوبی مستند شده است (علامه حلی، 1413، ج 4، ص 462؛ مجلسی، 1406، ج 9، ص 479-478)؛ براین اساس همسویی مفاهیم هم اندیشی، همبستگی و مشارکت به عنوان پیشران فرهنگی با مفاهیم فقهی امامیه امری ثابت شده است.

4. توسعه فرهنگی دانش‌محور

بررسی ادبیات نظری توسعه نشان‌دهنده اختلاف دیدگاه نظریه‌پردازان است. برخی توسعه اقتصادی را پایه توسعه‌یافتگی می‌دانند، درحالی‌که دیگران محیط‌زیست یا توسعه سیاسی را اولویت می‌شمارند؛ اما به نظر می‌رسد تعریف توسعه‌یافتگی بر اساس توسعه فرهنگی، نه تنها غیرعلمی نیست (عنبری، ۱۳۹۳، ص ۱۷۰-۱۵۴) بلکه با اصول شرع مقدس نیز انطباق دارد. چراکه مطابق برخی پژوهش‌ها توسعه فرهنگی به‌عنوان «تغییر فرهنگی فراگیر، همراه با نوسازی ساختاری و محتوایی برای دستیابی به حیات طیبه قرآنی» تعریف شده است (نوریان، ۱۳۹۵، ص ۵۷) که با مبانی فقهی امامیه هم‌خوانی دارد، به‌ویژه آنکه هدف آن دستیابی به حیات طیبه دانسته شده که با آیه «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا...» (نحل-۹۷) تطابق دارد. حیات طیبه زندگی مطلوب در اطاعت خداوند است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۶، ص ۵۹۲) بیانی که در دعای امام سجاد (ع)

نیز مشهود است (کاشف الغطاء، 1367ق، ص 45) و در آرای فقهی با بازگشت از گناه در نظام پاداش و مجازات شریعت اسلامی (مقدس اردبیلی، بیتا، ص 329؛ کاظمی اسدی، 1365، ج 2، ص 392) و مفاهیم فقه حکومتی و نظام رفتاری در جامعه اسلامی (شیرازی، 1427ق، ص 448-449) مرتبط دانسته شده است؛ بنابراین، توسعه فرهنگی دانش محور پیشرانی برای برنامه ریزی فرهنگی است که با مبانی فقهی امامیه سازگار است.

5. پشتیبانی و مانع زدایی

برنامه ریزی برای فعالیت های فرهنگی نیازمند دقت نظر و حمایت های جامعی است که در منابع اسلامی از دو جنبه ایجابی و سلبی برخوردار است. این حمایت ها شامل پشتیبانی و زدودن موانع اجرایی برنامه هاست. بررسی آیات و روایات به ویژه آیاتی مانند جدال احسن (النحل-125) و آیه تبیین (نحل-44) بیانگر اهمیت پشتیبانی و مانع زدایی در نگاه شارع مقدس است. همچنین، آیه نفر و مبانی قرآنی و روایی امر به معروف (فاضل مقداد، 1373، ج 1، ص 405) از دیگر مصادیقی است که با اشاره به مفهوم ارشاد جاهل براین موضع دلالت دارند. مفاهیمی همچون نهی از منکر، قلع و حسم ماده فساد، و برخورد با رهبران کفر و نفاق نیز به مانع زدایی مربوط می شوند که در آیات متعدد و مبانی قرآنی و روایی نهی از منکر (همان، ص 405) به آنها اشاره شده و در نگاه مفسران الزامی دانسته شده است (طیب، 1369، ج 2، ص 356) فقها نیز با حکم بر وجوب آن (انصاری، 1415ق، ج 1، ص 115) موضعی یکسان گرفته اند. مفهوم جهاد در اقسام مختلف، به ویژه جهاد ذبی در نظر فقهای معاصر (رک: فاضل لنکرانی، 1394) نیز بر مانع زدایی دلالت دارد؛ بنابراین پشتیبانی و مانع زدایی به عنوان پیشران های برنامه ریزی فرهنگی، منطبق با واقعیت های عرفی در جامعه در نظر گرفته شده است که بر مفاهیم فقه امامیه نیز قابل انطباق است.

6. بصیرت افزایی

بصیرت افزایی به عنوان یکی از پیشران های احصا شده در ادبیات دینی اهمیت ویژه ای دارد و بر آن تأکید فراوانی شده است. این واژه دارای معانی متعددی از جمله حجت، برهان، تأمل با عقل در امور و اعتقاد قلبی به دین و حقایق آن است (محمود عبدالرحمان، بیتا، ج 1، ص 383؛ فراهیدی، بیتا، ج 7، ص 117-118) که در قرآن کریم و روایات و همچنین در ادبیات فقهی نیز با همین معانی به کار رفته است (راغب اصفهانی، 1412ق، ص 127؛ برقی (ابوجعفر)، 1371، ج 1، ص 195؛ منتظری نجف آبادی، 1409ق، ج 1، ص 91؛ شیخ بهائی، بیتا، ج 2، ص 351؛ حکیمی و همکاران، 1380، ج 1، ص 62)؛ بنابراین، مقصود از بصیرت افزایی

در شریعت اسلامی، تأمل در امور و شناخت حقیقت است (سیدعرب، ۱۳۷۵، ج ۳، صص ۴۸۴-۴۸۵) که با مفهوم عرفی بصیرت نیز همخوانی دارد. براین اساس بصیرت‌افزایی به عنوان یکی از مهم‌ترین پیشران‌ها در برنامه‌ریزی فرهنگی مطلوب اسناد بالادستی، مفهومی مطابق با مبانی فقهی امامیه است.

7. مدیریت عملکرد

مدیریت عملکرد، به عنوان مفهوم کلیدی مدیریت، نقش مهمی در دستیابی به اهداف سازمانی دارد و شامل اقدامات رسمی و غیررسمی برای افزایش کارایی فردی، گروهی و سازمانی است (مسعودی پور و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۱۱۲). صاحب‌نظران، نظام مدیریت عملکرد را ابزار تعالی و بهبود عملکرد در سطوح مختلف می‌دانند. مبانی قانونی، به‌ویژه فصل یازدهم قانون مدیریت خدمات کشوری و آیین‌نامه‌های مرتبط، تکالیف سنگینی را در این خصوص برای دستگاه‌ها مشخص می‌کند (رفیع زاده و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۳۵). که مقصود از آن ایجاد نظامی برای بکارگیری اطلاعات و نتایج عملکرد به منظور تعیین اهداف و تخصیص منابع است (صالح و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۸۲). مفهوم مذکور در ادبیات فقهی و دینی نیز قابل مشاهده است بویژه آنجا که فقدان مدیریت عملکرد به بی‌عدالتی بیانجامد، نظام پاداش، جزا و ارزیابی عملکرد فردی از قابلیت انطباق فزونتری با این مفهوم برخوردار می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۹، ص ۶۶). شاخص حسن فعلی و فاعلی نیز برای ارزیابی کیفیت عمل و تطبیق آن با نقطه مطلوب قابل تحلیل است (صدر، ۱۴۱۷، ج ۴، ص ۱۷۹) که مفهوم مندرج در آن دقیقاً به همان مفهوم مدیریت عملکرد اشاره دارد.

8. دانشگاه اسلامی و دانشگاه تمدن‌ساز

اگرچه معادل دقیق این دو پیشران در متون دینی پیدا نمی‌شود، اما می‌توان به مفاهیم مشابهی در این خصوص دست یافت. آنچه باید روشن شود این است که مقصود از این دو واژه ممکن است انطباق شکلی یا انطباق محتوایی باشد (مقیسه، ۱۳۸۴، ص ۹۰). از آنجا که این اصطلاحات پس از انقلاب اسلامی به کار رفته‌اند، تفسیر دقیق آن‌ها را باید در کلام رهبران جمهوری اسلامی ایران جستجو کرد. بررسی ادبیات گفتاری آنان نشان می‌دهد که عناصر مفهومی این دو واژه در سخنان ایشان شامل مفاهیمی مانند ارزشمندی علم، پایبندی به ارزش‌های اسلامی، جهاد علمی و آزادی است (موسوی خمینی، ۱۳۷۵، ج ۲۱، ص ۴۵؛ خامنه‌ای، ۱۳۷۲) که این مفاهیم در مصادر روایی (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱، ص ۱۲؛ آقا جمال خوانساری، ۱۳۶۶، ج ۶، ص ۷۴) و آیات قرآنی (مجادله-۱۱؛ زمر-۹؛ سوره بقره-۲۵۶؛ نحل-۱۲۵) قابل

دستیابی است. جست‌وجو در آراء مفسران (طباطبایی، 1374، ج 19، ص 327؛ فیض‌کاشانی، 1415ق، ج 5، ص 148) و در اندیشه فقهی فقیهان امامیه (اراکي، 1425ق، ص 237؛ شیرازی، 1419ق، ص 66) نشان می‌دهد مفاهیم مذکور با همین رویکرد مورد بحث و استناد قرار گرفته‌اند. بنابراین اگرچه نمونه‌ی مستقیمی از این واژگان در این منابع وجود ندارد، اما از لحاظ عناصر مفهومی، موارد متعددی قابل استناد است و این موارد نشان می‌دهد که کلیت مفهوم دو پیشران با مفاهیم مطلوب در شریعت اسلامی انطباق دارد.

9. سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر

این پیشران نیز همچون مورد قبل، فاقد پیشینه در منابع اسلامی است، اما از نظر مفهومی با واژگان رایج در منابع مذکور قابل تطبیق است. برخی پژوهشگران نمونه‌هایی مانند معاد، مرگ، انتظار، عبرت‌آموزی، تدبیر در امور و بهره‌گیری از فرصت‌ها را به آینده‌نگری در منابع اسلامی نسبت داده‌اند (کشاوری، 1386، ص 131-162). دیگران با مصادیقی مانند مبارزه با مادی‌گرایی، استقلال و آزادی، اعتدال، مبارزه با جریان‌های انحرافی، دعوت به اتحاد و اصلاح راس حکومت و تعامل با مردم به سیاست‌گذاری فرهنگی در قرآن کریم اشاره کرده‌اند (مصلایی پور، 1394، ص 57-77). با این وجود، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر از جمله موارد نوینی است که از سال 1371 نخستین اسناد مرتبط با آن منتشر و توسعه یافته است (امیرانتخابی و همکاران، 1396، ص 62-61)، و همین‌تو بودن همراه با پیچیدگی مفهوم فرهنگ (بهار، 1392، ص 7) درک دقیق که هم به مقصود علمی و هم به معنای اصطلاحی آن در منابع اسلامی دلالت نماید را دشوار ساخته است. بنابراین انطباق مفهومی میان کاربرد تخصصی سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر با کاربرد آن در منابع اسلامی به‌طور کامل و دقیق قابل پذیرش نیست. با این وجود براساس پژوهش‌های موجود، تنها می‌توان کلیت مفهوم سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر را به‌عنوان پیشرانی در برنامه‌ریزی فرهنگی مناسب در منابع اسلامی پذیرفت، درحالی که این کلیت فاقد مصادیق انطباقی در منابع فقهی امامیه است؛ هرچند احتمالاً پژوهش‌های گسترده‌تری در آینده انطباق ادعایی را ثابت نماید.

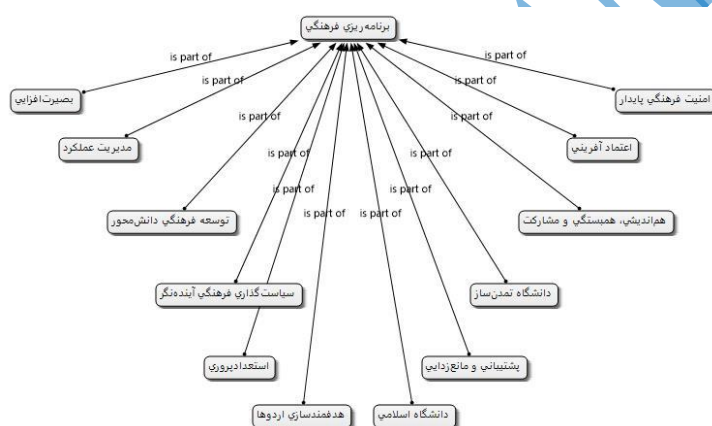
10. امنیت فرهنگی پایدار

امنیت فرهنگی، آخرین پیشران احصایی است که مطابق یافته‌های برخی پژوهش‌ها، منابع اسلامی به‌ویژه فقه امامیه به مصادیقی از آن در ابعاد گوناگونی همچون سبب، مسبب و موضوع امنیت در حوزه فرهنگ توجه نموده است (لک‌زایی و نباتیان، 1392) اما دلالت بر مفهوم آن در منابع اسلامی از طریق دلالت مطابقی نیست؛ با این حال بدان روی که مفهوم مذکور در

قالب معنای علمی آن در منابع فکری امامیه به کار رفته است (قهرمانی نژاد شایق و همکاران، 1401)، دریافت آن از طریق دلالت‌های تضمنی و التزامی میسر است، مانند روایاتی درباره تالیف قلوب جامعه (کلینی، 1407ق، ج 2، ص 102) یا جلوگیری از نشر فساد (نوری، 1408ق، ج 12، ص 192) که به عنوان احکام مؤثر در تأمین امنیت فرهنگی و سلامت اجتماعی مطرح‌اند.

یافته‌های پژوهش

در پژوهش حاضر بعد از کدگذاری متون، مضامین پایه، مضامین سازنده و مضمون فراگیر به کمک روش تحلیل مضمون و نرم‌افزار اطلس تی. ای 7 پایه‌ریزی شد که مطابق شکل 1، آورده شده است.

شکل 1. نمودار شبکه‌ای مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی

همان‌طور که از شکل 1 مشخص است، شبکه کلی مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شامل 12 مضمون سازنده است که مطابق با 90 مضمون پایه به شرح ذیل شکل گرفته است. مضمون سازنده استعدادپروری شامل مضامین پایه ارتقای فعالیت‌های دانش‌بنیان، تقویت روحیه پرسش‌گری و حقیقت‌جویی، مهارت‌آموزی علمی و عملی، بهره‌گیری از ابزارهای انگیزشی اثربخش، تقویت خردورزی، عقلانیت و خلاقیت در میان دانشگاهیان، زمینه‌سازی تفکر خلاق و نوآور، ارتقای مستمر و نظام‌مند بعد علمی، مهارتی و اخلاقی دانشگاهیان، شکوفایی استعدادها بالقوه، بانک اطلاعاتی فرهنگی، زمینه‌سازی رشد خلاقیت‌های فرهنگی دانشجویان، دانشگاه جامعه‌گرا و بهره‌گیری از توانمندی‌ها می‌باشد.

مضمون سازنده اعتمادآفرینی شامل مضامین پایه متعالی‌سازی انگیزه تدریس و تحصیل در دانشگاه، ترغیب دانشگاهیان به حضور همه‌جانبه، نشاط‌آفرینی دانشگاهیان، اهتمام به ترویج

فرهنگ گفتگو، نقد روشمند، آزاد اندیشی، تقویت روحیه مطالعه و پژوهش، جهاد علمی و ارتقای اعتماد به نفس ملی، ارتقاء فرهنگ نقدپذیری و بومی سازی دانشجویان می باشد.

مضمون سازنده هم اندیشی، همبستگی و مشارکت شامل مضامین پایه انگیزه سازی در اعضا، هم افزایی فرهنگی بین سازمانی، ارتقای نقش هدایت گر خانواده در فرایند تعلیم و تربیت، ازدواج دانشجویی، تقویت ارتباط دانشگاه با خانواده، مشارکت و کار تیمی، ارتقای روحیه خدمت به جامعه، هم افزایی درون سازمانی، مسجدمحوری در فعالیت های دینی، فرهنگی و علمی دانشگاه، ساماندهی فعالیت کانون های فرهنگی، تقدم منافع ملی بر منافع فردی و گروهی، گسترش فرهنگ جهاد، ایثار، شهادت و ترویج ارزش های دفاع مقدس و انسجام بخشی سازمانی می باشد.

مضمون سازنده توسعه فرهنگی دانش محور شامل مضامین پایه برنامه ریزی فرهنگی مبتنی بر دانش، نهادینه کردن مدیریت دانش، دانش افزایی هدفمند، توجه به اولویت های علم و فناوری در برنامه ریزی، همکاری های علمی با مراکز علمی معتبر بین المللی، توسعه تعامل علمی، فرهنگی و سیاسی در عرصه بین الملل، برقراری ارتباطات و همکاری های علمی، تقدس علم و محیط علمی و بهره گیری از ظرفیت استادان می باشد.

مضمون سازنده پشتیبانی و مانع زدائی شامل مضامین پایه حمایت از تشکلهای اسلامی و بهره گیری بهینه از توانمندی آنها، استفاده از ظرفیت شبکه های اجتماعی مجازی، تسهیل روند حرکت به سمت دانشگاه نسل چهارم، درک اهمیت کرسی های آزاد اندیشی، حمایت هدایت گر به ارزش های متعالی اسلامی - ایرانی، تقدیر از کرسی های آزاد اندیشی برتر، تسهیل در برگزاری کرسی های آزاداندیشی، گسترش تعامل حوزه و دانشگاه، حمایت از نشریات دانشجویی، حمایت های مالی از انجمن ها می باشد.

مضمون سازنده بصیرت افزایی شامل مضامین پایه آگاهی بخشی و اطلاع رسانی برای فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، زمینه سازی تحقق آرمان های انقلاب اسلامی، معرفت افزایی دینی، آموزش و ارتقاء سطح آگاهی اعضای گروه های امر به معروف و نهی از منکر و تعمیق بنیان اعتقادی دانشگاهیان می باشد.

مضمون سازنده مدیریت عملکرد شامل مضامین پایه ارزیابی عملکرد کرسی های آزاداندیشی، راهبری و نظارت بر حسن اجرای کلیه امور فرهنگی، نظارت و ارزیابی عملکرد کانون ها، نظارت بر عملکرد انجمن ها و نظارت بر اجرای آیین نامه های دانشجویی می باشد.

مضمون سازنده هدفمندسازی اردوها شامل مضامین پایه مسئولیت پذیری در اردوها،

دانش‌افزایی در حوزه فرهنگ، نشاط‌آفرینی در اردوها، تقویت و گسترش ارزش‌های اسلامی در اردوها و توجه به مشارکت فعالانه دانشجویان در اردوها می‌باشد.

مضمون سازنده دانشگاه اسلامی شامل مضامین پایه مدیریت زمان منطبق بر آموزه‌های اسلامی، ترویج فرهنگ امر به معروف و نهی از منکر، رعایت اخلاق اسلامی، نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب، تبیین نقش تربیتی و اخلاقی استادان، ارتقای فرهنگ قرآن و عترت در بین دانشجویان، فعالیت‌های موسیقی با رعایت موازین اسلامی، حفظ حدود اخلاق اسلامی و تقدم تزکیه بر تعلیم می‌باشد.

مضمون سازنده دانشگاه تمدن‌ساز شامل مضامین پایه نهادینه‌سازی معارف و آموزه‌های اسلامی در دانشگاه، تبیین و ترویج نواندیشی دینی، احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی- ایرانی، عدالت‌محوری در تمامی شئون دانشگاه، بهره‌برداری مطلوب از ظرفیت‌های موجود و توجه به فرهنگ اسلامی- ایرانی می‌باشد.

مضمون سازنده سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر شامل مضامین پایه تنوع‌بخشی فعالیت کانون‌های فرهنگی، آینده‌پژوهی فرهنگی، برگزاری اردوهای فرهنگی، اولویت‌بندی فعالیت‌های فرهنگی، آسیب‌شناسی فرهنگی و ارائه راهکار برون‌رفت و اعتلای فرهنگی فضای عمومی دانشگاه می‌باشد.

مضمون سازنده امنیت فرهنگی پایدار شامل مضامین پایه ترویج فرهنگ قانون‌مداری و آگاهی از حقوق و همچنین فعال‌سازی قدرت نرم انقلاب اسلامی می‌باشد.

در مرحله دوم، مطابق روش دلفی‌فازی از خبرگان خواسته شد که میزان اهمیت هر پیشران را در شکل‌گیری برنامه‌ریزی فرهنگی به صورت گزینه‌های کیفی مشخص شده در یک طیف پنج گزینه‌ای انتخاب نمایند. در ادامه با جمع‌آوری و فازی‌زدایی مقادیر بدست آمده، مطابق جدول 1، به منظور تأیید پیشران‌های نهایی، پیشران‌های با مقادیر فازی‌زدایی کمتر از 0/7 حذف و مقادیر بالاتر از 0/7 تأیید می‌شوند (Habibi et al., 2015, pp.138).

جدول 1. نظرات خبرگان در مورد پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی

ردیف	پیشران‌ها	اعداد فازی			فازی زدایی	نتیجه
		a ₁	a ₂	a ₃		
1	استعدادپروری	0/560	0/810	0/970	0/788	تأیید
2	اعتمادآفرینی	0/620	0/870	0/960	0/830	تأیید

3	هم‌اندیشی، همبستگی و مشارکت	0/990	0/890	0/640	0/853	تأیید
4	توسعه فرهنگی دانش‌محور	0/960	0/820	0/570	0/793	تأیید
5	پشتیبانی و مانع‌زدایی	0/950	0/780	0/530	0/760	تأیید
6	بصیرت‌افزایی	0/950	0/840	0/590	0/805	تأیید
7	مدیریت عملکرد	0/970	0/850	0/600	0/818	تأیید
8	هدف‌مندی‌سازی اردوها	0/870	0/660	0/410	0/650	عدم تأیید
9	دانشگاه اسلامی	0/890	0/730	0/480	0/708	تأیید
10	دانشگاه تمدن‌ساز	0/910	0/770	0/520	0/743	تأیید
11	سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر	0/950	0/800	0/550	0/775	تأیید
12	امنیت فرهنگی پایدار	0/920	0/750	0/500	0/730	تأیید

بدین ترتیب، هدف‌مندی‌سازی اردوها به دلیل مقدار فازی‌زدایی کمتر از 0/7 کنار گذاشته شد و مابقی آنها تأیید شدند. لازم به ذکر است که هدف‌مندی‌سازی اردوها به عنوان یک عامل مؤثر در برنامه‌ریزی فرهنگی شناسایی شد ولی به عنوان یک پیشران شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی مورد تأیید قرار نگرفت.

سبک رهبری و مدلول فهم فقهی از پیشران‌ها

اکنون پس از فهم انطباقی پیشران‌ها و بررسی مفاهیم آن‌ها در اندیشه فقیهان امامیه و مبانی آن همچنین باتکیه بر نظرات خبرگان در مورد پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی؛ شناخت سبک رهبری و مدلول فهم فقهی از این پیشران‌ها که در واقع قدم پایانی در دریافت پاسخ به پرسش اصلی این پژوهش است را پی می‌گیریم. بررسی پژوهش‌های تخصصی در حوزه مدیریت و رهبری بیانگر وجود بیش از چهارده سبک رهبری¹ در اندیشه‌های مختلف

¹ 1. سبک رهبری تحول‌آفرین (Wang et al, 2020؛ Bakker et al., 2023) (Al Saed & Al) (Patiro et al., 2020; (Gheorghe, 2012) (Kim & Park, 2020; Sarmento & Riana, 2024) (Malokani et al., 2024) (Saed, 2023) (Aydogdu & Asikgil, 2011; Nurtjahjani et al., 2022) (حاتم‌زاده و همکاران، ۱۴۰۱) 2. سبک رهبری خدمت‌گزار (Yousofi & Rahimzad, 2024) (لطیفی و همکاران، 1392؛ Sendjaya, 2016; Nastiezaie et al., 2016; Adda et al.,) (Niknaghsh & Bandpey, 2020; Amin et al., 2019) (Zamani, 2018) (& Pekerti, 2010) (Ali et al.,) (ویسه و همکاران، ۱۳۹۷) (Chan, 2016) 3. سبک رهبری تعاملی (Ali et al., 2023) 4. سبک رهبری مشارکتی (Riza et al., 2025) (Nassani et al., 2024) (Jones,) (Demir et al., 2023; 2023)

این حوزه است؛ هرچند به لحاظ اعتباری در مورد آنها اختلاف نظرهای فراوانی وجود دارد. بررسی اسناد فقهی نشان می‌دهد پیشران‌های شکل‌دهنده (مانند استعدادپروری، اعتمادآفرینی و توسعه فرهنگی) عمدتاً از سبک رهبری خدمتگزارانه تحول‌بخش دانش‌محور تبعیت می‌کنند و این سبک ترکیبی بر سایر مدل‌های رهبری غلبه دارد. برخی از این شواهد فقهی و استنادی مؤید در منابع امامیه عبارتند از:

1. روایات معصومان (ع) مانند تأکید امیرالمومنین (ع) بر "ادبار و اقبال قلوب" در عبادت (ابن ابی جمهور، 1405ق، ج 3، ص 295) یا سایر مواردی که از این نوع هستند (نوری، 1408ق، ج 3، ص 55) بر الهام‌بخشی، توجه به نیازهای فردی و خودکارآمدی به‌عنوان شاخص‌های رهبری تحول‌بخش دلالت دارند. این مفاهیم در فقه عبادی و تقلید، عملیاتی‌سازی شده و جریان‌یابی آن‌ها در مدیریت فرهنگی مؤثر است. 2. استنادات فقهی (مانند سخن امام باقر (ع) در نفی نقض عهد و روایات قاعده ید از امام صادق (ع)) بر شفافیت، حمایت فردی و همسوسازی منافع فردی - جمعی به‌عنوان شاخص‌های رهبری تحول‌آفرین تأکید می‌کنند. 3. آیات قرآن مانند آیه حیات طیبه و تفاسیر (طباطبایی، ۱۳۷۴؛ صادقی‌تهرانی، ۱۴۰۶ق) بر الهام‌بخشی، ایجاد جو سازمانی مثبت و عدم تبعیض جنسیتی دلالت دارند که با تعاریف توسعه فرهنگی در پژوهش‌ها (نوریان، ۱۳۹۵) همسو است. 4. مسقطات مسئولیت‌کیفری (مانند توبه) با فراهم‌آوردن زمینه بازگشت به حیات اجتماعی، جنبه مثبت‌اندیشی و تحول‌خواهی را تقویت می‌کند (بجنوردی، 1394، ص 175-179). 5. تأکید بر اشتراک دانش و یادگیری مستمر در منابع فقهی امامیه همچون وجوب تعلیم و تعلم و حرمت بیان بدون دانش کافی (آملی، 1395ق، ج 5، ص 114). نشانگر انطباق آن با سبک رهبری تحول‌آفرین است. 6. مستندات فقهی وجوب امر به معروف و نهی از منکر، جدال احسن، جهاد ذبی، قلع ماده فساد که بر رفع موانع ساختاری و روان‌شناختی و ایجاد محیط حمایتی دلالت دارند (فاضل مقداد، 1373، ج 1، ص 405؛ کاشف الغطاء، 1381ق، ج 2، ص 115-116؛ فاضل لنکرانی، 1394؛ انصاری، 1415ق، ج 1، ص 353) با شاخص‌های رهبری تحول‌بخش همسوست. 7. تأکید بر رشد تدریجی (آیات ۱۴-۱۳ سوره نوح) و تقسیم‌بندی مخاطبان بر اساس ظرفیت شناختی در فقه امامیه (علوی، 1421ق، ج 1، ص 29-29).

(2013) (Toufighi et al., 2024) (Ayesuwa & Okwuokei, 2023) (Imran et al., 2025). 5. سبک رهبری اصیل (Debebe, 2017) (Chen & Sriphon, 2022; Kleynhans et al., 2021) (Xiao & Huang, 2023). 6. سبک رهبری همکارانه (Jensen, 2015). 7. سبک رهبری دانش‌محور (Manzoor & Zhang, 2024; Dorta-Afonso et al., 2020). 8. سبک رهبری اخلاق‌محور (Xia & Yang, 2020). 9. سبک رهبری کاربزماتیک (Shao et al., 2024). 10. سبک رهبری مسئولانه (Haider et al., 2022; Du et al., 2014). 11. سبک رهبری مربی‌گری (Hwang et al., 2023). 12. سبک رهبری تأملی (Castelli, 2016; طاهری و هویدا، 1398). 13. سبک رهبری بصیر (عنایتی و همکاران، ۱۴۰۱). 14. سبک رهبری آینده‌نگر (Gregory, 2023).

31)، نشانگر توجه به رشد فردی و پیش‌بینی نیازها به‌عنوان شاخص‌های رهبری خدمتگزار است. (سبزواری، 1425ق، ص 415؛ سبحانی، 1424ق، ص 622) 8. قواعد فقهی استیمان و ید با اولویت‌دهی به نیازهای اعضا و نمایش تواضع، اعتماد مبتنی بر صداقت را تقویت می‌کنند (لطیفی و همکاران، 1392؛ مکارم شیرازی، 1411ق، ج 2، ص 220؛ بجنوردی، 1419ق، ج 1، ص 132؛ شیخ انصاری، 1415ق، ص 279) 9. پاسخگویی به نیازمندان و نهی از بی‌تفاوتی در منابع فقهی (السند، 1381، ص 185)، با شاخص تمرکز بر نیازهای فردی و تسهیل مشارکت فعال همسو است. 10. رشد فردی و مسئولیت اجتماعی با افزایش انگیزه اشتراک‌گذاری دانش در دانشجویان، با نظام پاداش و جزا در مبانی فقهی امامیه (مقدس اردبیلی، بیتا، ص ۳۲۹؛ کاظمی اسدی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۳۹۲) و با توصیه‌های دینی به ترویج دانش (نوری، 1408ق، ج ۱۷، ص ۲۴۹-۲۴۸) و توجه فقه‌های امامیه به آن (صاحب معالم، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۷۰-۶۴) همسوست که به روشنی بر گرایش پیشران‌ها به سبک رهبری خدمتگزار دلالت دارد.

آنچه از تحلیل و بررسی مستندات منابع فقهی ذکر گردید و از بسیاری موارد مشابه آن به دلیل ایجاز در کلام پرهیز شد، همگی مثبت گرایش پیشران‌ها به سبک مدیریت خدمت‌گزارانه تحول‌بخش دانش‌محور است و به دلیل بررسی تفصیلی دلالت مبانی بر پیشران، در خصوص دلالت آنها بر شاخص‌های سبک مدیریتی به بیان اجمالی و مختصر اکتفا گردید.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف واکاوی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی در دانشگاه منطبق بر مبانی فقهی امامیه انجام گرفت. بدین‌منظور در مرحله اول 90 مضمون پایه و 12 مضمون سازنده برای مضمون فراگیر برنامه‌ریزی فرهنگی شناسایی شد. در ادامه به‌منظور شناسایی پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی 12 عامل کلیدی شامل استعدادپروری، اعتمادآفرینی، هم‌اندیشی، همبستگی و مشارکت، توسعه فرهنگی دانش‌محور، پشتیبانی و مانع‌زدایی، بصیرت‌افزایی، مدیریت عملکرد، هدفمندسازی اردوها، دانشگاه اسلامی، دانشگاه تمدن‌ساز، سیاست‌گذاری فرهنگی آینده‌نگر و امنیت فرهنگی پایدار، توسط خبرگان ارزیابی شدند و عامل هدفمندسازی اردوها حذف شد و مابقی آنها به‌عنوان پیشران مورد تأیید خبرگان قرار گرفتند.

بررسی انطباقی اسناد احصا شده با ادله اجتهادی (قرآن و سنت) و با لحاظ جلوگیری از دخالت رای بر تفسیر بیانگر تأیید مفاهیم پیشران‌های احصایی در منابع استنباطی بود هرچند بررسی‌های دقیق‌تر پژوهشگران این تحقیق، بر انطباق کلی برخی مفاهیم و عدم وجود ادبیات

نظری مطابقی با پیشران‌ها بوده است که از این میان می‌توان به دانشگاه تمدن‌ساز و دانشگاه اسلامی اشاره نمود؛ چراکه بنا بر دلالت مطابقی و فحص از منابع روایی واژگان مذکور فاقد هرگونه فراوانی در منابع بودند حال آنکه از طریق انطباق مفهومی اندیشه برخی فقیهان به‌عنوان نظریه‌پردازان این حوزه با منابع روایی و قرآن این انطباق مورد تأیید قرار گرفت. برخی پیشران‌های دیگر همچون توسعه فرهنگی آینده‌نگر یا امنیت فرهنگی نیز از چنین وضعیتی برخوردار بودند و این در حالی است که پیشران‌های استعداد پروری؛ اعتماد آفرینی و هم‌اندیشی همبستگی و مشارکت از انطباق مفهومی بیشتر و از فراوانی فزون‌تری برخوردار بودند. اکنون با عنایت به مجموع تحلیل‌های انجام‌گرفته و باتکیه بر یافته‌های تحقیق، ثابت گردید که اولاً پیشران‌های احصایی بر مبانی فقهی امامیه مورد منطبق است و ثانیاً لحاظ آنها در برنامه‌ریزی‌های فرهنگی دانشگاهی قابل‌توصیه و ضروری است و ثالثاً در نظر گرفتن پیشران‌های شکل‌دهنده برنامه‌ریزی فرهنگی توسط مدیران و برنامه‌ریزان دانشگاه می‌تواند به طور بالقوه موجب تسهیل و ارتقای در برنامه‌ریزی فرهنگی و افزایش اثربخشی آن شود.

در نهایت با تحلیل اسنادی و باتکیه بر فهم دلالتی مستندات انطباق پیشران‌های فرهنگی بر مبانی فقهی امامیه که در بخش ابتدایی پژوهش آمد، سبک رهبری ناشی از اجرایی نمودن پیشران‌ها از زاویه نگاه ادله و آرای فقیهان امامیه، سبک خدمت‌گزارانه تحول‌بخش دانش‌محور تشخیص داده شد. اگرچه این امر به منزله نفی سایر سبک‌های رهبری از پیشران‌ها نبوده؛ بلکه ممکن است هریک از آنها بر سبک خاص دیگری نیز دلالت و تمایل داشته باشند؛ اما آنچه به‌عنوان وجه مشترک میان تمامی سبک‌های رهبری ناشی از پیشران‌ها شناخته شد سبک رهبری خدمت‌گزارانه تحول‌بخش بوده است از این جهت وجه مذکور به‌عنوان گرایش غالب تشخیص داده شده است.

منابع

قرآن کریم

ابن فهدحلی، جمال الدین و اسدی، احمد بن محمد. (1407ق). *المهذب البارع فی شرح المختصر النافع*. اول. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

اراکي، محسن. (1425ق). *نظریه الحکم فی الاسلام*. قم: مجمع اندیشه اسلامی.

اصغری، فیروزه. (1399). واکاوی فرهنگ دانشگاهی در موسسات آموزش عالی ایران براساس نظریه داده بنیاد. *تحقیقات فرهنگی ایران*، 13(4)، 85-117.

آملی، میرزا هاشم. (1395ق). *القواعد الفقهیه و الاجتهاد و التقليد* (مجمع الافکار). قم: المطبعة العلمیه.

امیر نتخابی، شهردو همکاران (1396). شناسایی نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهای سیاست‌گذاری فرهنگی رسانه‌ها در ایران. *راهبرد اجتماعی فرهنگی*، 6(24)، 76-57.

- انصاری، شیخ مرتضی بن محمد امین. (1415ق). *المکاسب*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- بجنوردی، سید محمد. (1394). *فقه تطبیقی بخش جزایی*. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی.
- بجنوردی، میرزا سید حسن. (1419ق). *القواعد الفقهیه (للبجنوردی)*. اول. قم: نشر الیهادی.
- برقی، ابوجعفر احمد بن محمد بن خالد. (1371). *المحاسن*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- بهار، مه‌ری. (1392). *مطالعات فرهنگی اصول و مبانی (نسخه پنجم)*. تهران: انتشارات سمت.
- بیهقی کیدری، قطب‌الدین محمد بن حسین. (1416ق). *اصباح الشیعه بمصباح الشریعه: موسسه امام صادق (ع)*.
- جعفری، مهدی و همکاران. (1400). *تبیین عوامل مؤثر بر مشارکت اجتماعی در بازآفرینی شهری*. جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، 11(45)، 111-122.
- حاتم‌زاده، سهراب، اسماعیلی شاد، به‌رنگ، میرزا محمدی، محمد حسن، و سلیمان پور عمران، محبوبه. (1401). *الگوی دانشگاه تمدن‌ساز با تکیه بر آموزه‌های قرآنی*. *قرآن و طب*، 7(4)، 104-122.
- حاجی‌زاده اناری، حسن و همکاران. (1403). *نقش جهاد تبیین در برنامه‌ریزی فرهنگی دانشجویان دانشگاه فرهنگیان*. *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، 14(51)، 165-184.
- حسنلو، نصیراله و حسن شجاعی علی آبادی. (1401). *“الگوی فقهی - حقوقی نظام سازی اسلامی؛ آسیب‌ها و راه کارها”*. تحقیقات بنیادین علوم انسانی 139-121.
- حکیمی، محمد رضا؛ حکیمی، محمد و حکیمی، علی. (1380). *الحیاء*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حلی سیوری (فاضل مقداد)، جمال‌الدین مقداد بن عبدالله. (1373). *کنز‌العرفان فی فقه القرآن*. تهران: مرتضوی.
- خامنه‌ای، سید علی. (1372). دستیابی در <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=2700>
- خویی، سید ابوالقاسم. (1418ق). *التنقیح فی شرح العروة الوثقی*. اول. قم: موسسه انصاریان.
- دلبری، سید مهدی و رضانی، ولی اله. (1394). *مطالعه عوامل مؤثر بر ایجاد انگیزه و پویایی در فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی دانشجویان*. *مهندسی فرهنگی*، 9(84)، 42-3.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (1412ق). *مفردات الفاظ القرآن*. بیروت: دارالشامیه.
- رسولیان، علی و همکاران. (1399). *بررسی مفهوم رشد فردی در روایات اسلامی و قرآن*. *مطالعات قرآنی*، 11(43)، 499-525.
- رفیع‌زاده، علاء‌الدین و میرسپاسی، ناصر. (1396). *طراحی مدل مدیریت عملکرد با تأکید بر آموزش عالی*. *مطالعات اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی*، 7(17)، 55-33.
- سبحانی، جعفر. (1424ق). *المواهب فی تحریر احکام المکاسب*. قم: موسسه امام صادق علیه السلام.
- سبزواری، مولی هادی بن مهدی. (1425ق). *اسرار الحکم فی المفتتخ و المختتم*. قم: انتشارات مطبوعات دینی.
- سروش، مصطفی و همکاران. (1401). *ارائه مدل مفهومی فرهنگ دانشگاهی با استفاده از روش فرا ترکیب*. *دین و سیاست فرهنگی*، 9(1)، 119-151.
- سیدعرب، حسن. (1375). *دانشنامه جهان اسلام*. تهران: بنیاد دائره المعارف اسلامی.
- سیفعلی‌ئی، فاطمه و همکاران. (1398). *بازشناسی مفهوم و مولفه‌های بنیادین اعتماد و کاردهای آن در روابط اجتماعی انسان از منظر قرآن*. *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*، 9(2)، 197-219.
- شاه علی، احمد رضا. (1398). *شاخص‌های دانشگاه فرهنگ‌ساز از رهبری فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، 9(30)، 3-

- شیخ بهائی، محمد بن حسین. (بی‌تا). جامع عباسی و تکمیل آن. تهران: منشورات الفراهانی
- شیخ طوسی، محمد بن حسن. (1387ق). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: مکتبه المرتضویه.
- شیخ طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- شیرازی، سید حسن. (1426ق). الفقه السلم و السلام. بیروت: دارالعلوم للتحقیق و الطباعة و النشر و التوزیع
- شیرازی، سید محمد. (1419ق). الفقه و القانون. بیروت: مرکز الرسول الاعظم (ص) للتحقیق و النشر.
- شیرازی، سید محمد. (1427ق). الفقه، الراي العام و الاعلام. بیروت: دارالعلوم.
- صاحب‌معالم، حسن بن زین الدین. (1418ق). معالم‌الدین و ملاذالمجتهدین. قم: موسسه الفقه للطباعة و النشر.
- صادقی‌تهرانی، محمد. (1406ق). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه. قم: فرهنگ اسلامی.
- صالح، قوام و همکاران. (1400). تدوین شاخص‌های مؤثر بر مدیریت عملکرد سازمان؛ مطالعه موردی صنعت نفت. مطالعه راهبردی در صنعت نفت و انرژی، 12(48)، 180-197.
- صالحی امیری، سید رضا. (1392). مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی. انتشارات ققنوس، تهران.
- صدر، محمد باقر. (1379). المعالم الجدیدة للاصول. قم: کنگره شهید صدر.
- صدر، محمد باقر. (1417ق). بحوث فی علم الاصول. بیروت: الدار الاسلامیه.
- طاهری، مجتبی، هویدا، رضا. (1398). رهبری تأملی در مدارس و نقش آن در بهبود باورهای خودکارآمدی معلمان. مدیریت مدرسه، 7(2)، 1-19.
- طباطبایی، سید محمد حسین. (1374). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین.
- طبرسی، فضل بن حسن. (1372ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طیب، عبدالحسین. (1369). اطیب البیان فی تفسیر القرآن. دوم. تهران: اسلام.
- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر. (1413ق). مختلف الشیعۀ فی احکام الشریعۀ. قم: جامعه مدرسین.
- علوی، سید عادل بن علی بن الحسین. (1421ق). القول الرشید فی الاجتهاد و التقليد. قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.
- عنایتی، ترانه و همکاران. (1401). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر سبک رهبری بصیر در دانشگاه‌های اسلامی. مدیریت در دانشگاه اسلامی، 11(24)، 591-614.
- عنبری، موسی. (1393). جامعه شناسی توسعه از اقتصاد تا فرهنگ. تهران: سمت.
- فاضل لنکرانی، محمد جواد. (1394). جهاد ذبی (دفاع از کیان اسلام). فقه و اجتهاد، 2(4)، 6-26.
- فراهیدی، خلیل بن احمد. (بی‌تا). العین. قم: موسسه دارالهجرة.
- فقیهی، علی‌نقی و همکاران. (1400). نقش برنامه‌های فرهنگی دانشگاه قم در تربیت دانشجویان از دیدگاه استادان و دانشجویان. مطالعات فرهنگ - ارتباطات، 22(55)، 177-198.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (1415ق). تفسیر الصافی. تهران: مکتبه الصدر.
- قهرمانی نژاد شایق و همکاران. (1401). رویکرد تطبیقی نقش عادات و باورها در امنیت فرهنگی براساس رهیافت قرآنی مقام معظم رهبری. جامعه شناسی سیاسی انقلاب اسلامی، 3(9)، 133-156.

- کاظمی اسدی، فاضل جواد بن سعد، (1365). مسالك الافهام الى آيات الاحكام. تهران: مرتضوی.
- کریمیان، حسین و صفایی اصل، محسن. (1400). ارزیابی میزان اثربخشی برنامه‌های فرهنگی - تربیتی دانشگاه فرهنگیان. *مطالعات سیاست‌گذاری تربیت معلم*، 4(2)، 61-84.
- کشاورز، سوسن. (1386). مفاهیم آینده‌نگر در اسلام و آثار تربیتی آنها. تربیت اسلامی، 2(4)، 131-162.
- کلهر، سینا. (1401). تجربه برنامه‌ریزی والگوی برنامه‌ریزی فرهنگی در برنامه‌های توسعه. فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ، 2(1)، 9-35.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (1407ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- گنجی، محمد؛ نیازی، محسن و حیدریان، امین. (1397). مطالعه عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت فرهنگی در فضای دانشگاه. *جامعه‌شناسی کاربردی*، 29(3)، 19-40.
- لطیفی، غلامرضا. (1398). جایگاه فرهنگ در برنامه‌ریزی توسعه شهری برای افزایش امنیت اجتماعی. برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، 10(41)، 1-32.
- لطیفی، میثم، پور، سمیرا، حسینی، زهرا، حیدری، محمدعلی. (1392). بررسی تاثیر رهبری خدمت‌گزار بر اعتماد در تیم و اثربخشی تیمی. *پژوهشنامه مدیریت تحول*، 5(10)، 65-93.
- لک‌زایی، نجف و نباتیان، محمداسماعیل. (1392). امنیت فرهنگی از منظر فقه. نشریه مطالعات راهبردی، 16(62)، 31-58.
- لولائی، فاطمه و همکاران. (1401). تجربه مجازی شدن و فرهنگ دانشگاهی؛ مطالعه کیفی دانشگاه‌های تهران. تحقیقات فرهنگی ایران، 15(3)، 31-66.
- مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی. (1406ق). ملاذالاحیاء فی فهم تهذیب الاخبار. قم: کتابخانه مرعشی نجفی.
- محدث نوری، میرزا حسین. (1408ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل البيت عليهم السلام.
- محمدی ری‌شهری، محمد. (1391). دانشنامه قرآن و حدیث. قم: دارالحدیث.
- محمود عبدالرحمان، عبدالمنعم. (بی‌تا). معجم المصطلحات و الالفاظ الفقهیه. قاهره: دارالفضیله.
- مسعودی‌پور، سعید و مصلح، عرفان. (1396). بازشناسی مفهوم عملکرد در ادنیشه قرآنی: با تأکید بر رویکرد سازمانی. چشم‌انداز مدیریت دولتی، 8(4)، 109-128.
- مصلایی‌پور، عباس. (1394). الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی در قرآن کریم. *روش‌شناسی مطالعات دینی*، 2(3)، 57-76.
- مغنیه، محمدجواد. (1424ق). التفسیر الکاشف. قم: دارالکتب الاسلامی.
- مقدس اردبیلی، احمد بن محمد. (بی‌تا). زبدة البیان فی احکام القرآن. تهران: المکتبه الجعفریه لاحیاء الآثار مقیمه، حسین. (1384). از موانع اسلامی شدن دانشگاه‌ها. دانشگاه اسلامی، 9(27)، 89-102.
- مکارم شیرازی، ناصر. (1411ق). القواعد الفقیه (لمکارم). سوم. قم: مدرسه امام امیرالمومنین (ع).
- مکارم شیرازی، ناصر. (1427ق). دائره المعارف فقه مقارن (نسخه اول). قم: مدرسه امام امیرالمومنین (ع).
- منتظری نجف‌آبادی، حسینعلی. (1409ق). مبانی فقهی حکومت اسلامی. قم: موسسه کیهان.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله. (1375). صحیفه نور. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- موسوی نقابی، سیدمجتبی و انوشه، مرتضی. (1399). تدوین الگوی توسعه شبکه‌ای بنگاه‌های کوچک و متوسط:

ارائه نظریه داده بنیاد. مدیریت بازرگانی، 12(4)، 1030-1049.

موسی پور، نعمت الله. (1380). جامعه و فرهنگ (مجموعه مقالات). دوم. تهران: انتشارات آرون.

نظریور، محمدتقی. (1378). ارزشها و توسعه. کتاب ماه دین 18.

نقدی، معصومه و همکاران. (1399). شناسایی مؤلفه‌های آموزش و توسعه سرمایه انسانی در گذر از دانشگاه سنتی به دانشگاه آینده به روش آمیخته. پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، 26(1)، 51-75.

نوریان، مهدی. (1395). ابعاد فقهی توسعه فرهنگی. رساله دکتری: دانشگاه تهران.

هاشمی شاهرودی، سید محمود. (1423ق). موسوعه الفقه الاسلامی طبق المذهب اهل البیت (ع) قم: موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).

همپلتون، ملکم. (1377). جامعه شناسی دین. اول. تهران: موسسه فرهنگی انتشاراتی تبیان.

ویسه، مهدی، تابان، محمد، و کریمی، سجاد علی. (1397). طراحی الگوی رهبری خدمتگزار با رویکرد اسلامی در آموزش عالی (مورد مطالعه: دانشگاه ایلام). مدیریت در دانشگاه اسلامی، 7(15)، 27-48.

Asghari, F. (2021). Exploration of academic culture in Iranian higher education institutions based on Grounded Theory. *Journal of Iranian Cultural Research*, 13(4), 85-117. (In Persian)

Bazazzadeh, H., Nadolny, A., Attarian, K., Safar Ali Najari, B., & Hashemi Safaei, S. S. (2020). Promoting sustainable development of cultural assets by improving users' perception through space configuration; case study: The industrial heritage site. *Sustainability*, 12(12), 5109.

Castleberry, A., & Nolen, A. (2018). Thematic analysis of qualitative research data: Is it as easy as it sounds?. *Currents in pharmacy teaching and learning*, 10(6), 807-815.

Faghihi, A. N., Bahrami, S., Jafari Harandi, R., & Abdi Zarrin, S. (2021). The Role of Cultural Programs in University of Qom in Training Students from the Perspective of Students and Professors. *Journal of Culture-Communication Studies*, 22(55), 177-198. (In Persian)

Taheri, M., & Hoveida, R. (2019). Introducing and developing reflective leadership at schools and its role in improving teachers' self-efficacy beliefs. *School Administration*, 7(2), 1-19. (In Persian)

FAZEL LANKARANI, M. (2015). Jihad Zabbi (Jihad and Defense of Islam). *Jurisprudence and Ijtihad*, 2(4), 6-26. (In Persian)

Ganji, M., Niazi, M., & Heydarian, A. (2018). The study of social factors influencing cultural participation at university space. *Journal of Applied Sociology*, 29(3), 19-40. (In Persian)

Ghahrani, N. B., Ghazavi, S. H., Rezaie, R., Alyamin, H., & Javedan, M. (2022). The conformity approach of the role of beliefs and faiths in cultural security based on the Quranic approach of the Supreme Leader. *scientific journal Political Sociology of the Islamic Revolution*, 3(9), 133-156. (In Persian)

Habibi, A., Jahantigh, F. F., & Sarafrazi, A. (2015). Fuzzy Delphi Technique for

- Forecasting and Screening Items. *Asian Journal of Research in Business Economics and Management*, 5(2): 130- 143.
- Jafari, M., Afzali, K., & Zahir Nia, M. (2021). Explaining the Factors Affecting Social Participation in Urban Regeneration. *Geography (Regional Planning)*, 11(45), 111-122. (In Persian)
- kalhor, S. (2022). Planning Experience and Cultural Planning Model in Development Programs in Islamic Republic of Iran. *Strategic Studies of Culture*, 2(1), 9- 35. (In Persian)
- Karimian, H., & Safaei Asl, M. (2021). Evaluating the effectiveness of cultural-educational programs of Farhangian University. *Research in Teacher Education (RTE)*, 4(2), 61- 84. (In Persian)
- Patiro, S. P. S., Wijanarko, W., & Stevi, S. (2020, May). Transformational Leadership, Trust, and Motivation (Study of Government's Human Resource Agencies in Indonesia). In *2nd International Seminar on Business, Economics, Social Science and Technology (ISBEST 2019)* (pp. 59-64). Atlantis Press.
- Keshavarz, S. (2007). Futuristic concepts in Islam and their education impacts. *Journal of Islamic Education*, 2(4), 131-162. (In Persian)
- Lakzaee, N., & Esmaeel Nabatian, M. (2014). Cultural Security from Shiite Jurisprudence view. *Strategic Studies Quarterly*, 16(62), 31-58. (In Persian)
- Latifi, G. (2019). The place of culture in urban development planning to increase social security. *Social Development & Welfare Planning*, 10(41), 1-32. (In Persian)
- Lolaei, F., Bastani, S., & Farasatkah, M. (2022). The experience of virtualization and university culture: A qualitative study of Tehran universities. *Journal of Iranian Cultural Research*, 15(3), 31-66. (In Persian)
- Masoudipour, S., & Mosleh, E. (2017). Recognizing the concept of performance in Quranic thought: with an emphasis on the organizational approach. *Public Administration Perspective*, 8(4), 109- 128. (In Persian)
- Montes, R., Zuheros, C., Morales, J., Zermeno, N., Duran, J., & Herrera, F. (2023). Design and consensus content validity of the questionnaire for b-learning education: A 2-Tuple Fuzzy Linguistic Delphi based Decision Support Tool. *Applied Soft Computing*, 147, 110755.
- Moussavi Neghabi, S. M., & Anoosheh, M. (2021). Presenting a Model for Network Development of Small and Medium Enterprises: Grounded Theory. *Journal of Business Management*, 12(4), 1030-1049. (In Persian)
- Musallaey poor, A. (2015). Cultural policy making paradigm in the Holy Koran. *Methodology of religious studies*, 2(3), 57- 76. (In Persian)
- Naghdi, M., Shahtalebi, B., & Nadi, M. (2023). Identifying the components of education and human capital development in the transition from the traditional university to the future university by mixed method. *Quarterly Journal of Research and Planning in Higher Education*, 26(1), 51-75. (In Persian)
- Rafiezadeh, A., & Mirsepassi, N. (2017). Designing a model of performance management with an emphasis on higher education. *Educational Measurement and Evaluation Studies*, 7(17), 33-55. (In Persian)

Hatamzade, S., Esmaeilishad, B., Hasan, M., & Mirzamohammadi, M. (2023). The Model of Civilization-Maker University based on Quranic Teachings. *Journal of Quran and Medicine*, 7(4), 104-122. (In Persian)

Gregory, D. (2023). Futures and Foresight: A New Leadership Skill for Healthcare Design. *HERD: Health Environments Research & Design Journal*, 16(1), 53-55.

Enayati, T., Niazazari, K., & Hoseini, N. K. (2023). Identifying the dimensions and components affecting visionary leadership style in Islamic universities. *Management in Islamic University*, 11(24), 591-614. (In Persian)

Veyse, M., Taban, M., & Ali Karimi, S. (2018). Designing the Servant Leadership Pattern with an Islamic Approach in Higher Education. *Management in Islamic University*, 7(15), 27-48. (In Persian)

Demir, F., Tekeli, M., & Tekeli, E. K. (2023). How does democratic leadership effect organizational trust in hospitality businesses? The mediating role of organizational communication. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(87), 833-848.

Ranjporazarian, M., Sarmadi, M., Noroozade, R., & Farajolahi, M. (2017). The cultural planning framework in universities. *International Journal of Pharmaceutical Research & Allied Sciences*, 6(2).

Chen, J. K., & Sriphon, T. (2022). Authentic leadership, trust, and social exchange relationships under the influence of leader behavior. *Sustainability*, 14(10), 5883.

Rasoulilian, A., Khajeh Poor Banadoki, K., Asi Maznab, A. (2020). A study of the concept of personal growth in Islamic traditions and the Quran. *Quranic studies*, 11(43), 499- 525. (In Persian)

Saleh, G., Mehdizadeh Ashrafi, A., Hajalian, F., & Jahangirfard, M. (2021). Codification of Indicators Affecting the Organizational Performance Management (Case Study of Oil Industry). *Strategic Studies in Petroleum and energy Industry*, 12(48), 180-197. (In Persian)

Seyfaliel, F., Morovati, S., Hosseini Nia, S. M. (2019). Explaining the concept of social trust and its components in the Quran. *Journal of Social Theories of Muslim Thinkers*, 9(2), 197-219. (In Persian)

Latifi, M., Pour, S., Hoseini, Z., & Heidari, M. A. (2013). The impact of servant leadership on trust in teams and team effectiveness. *Transformation Management Journal*, 5(Autumn & Winter 2014), 65-93. (In Persian)

Shah Ali, A. (2019). Indicators of a Culture-Creator University from the Perspective of the Supreme Leader. *Culture In The Islamic University*, 9(30), 33-22. (In Persian)

Debebe, G. (2017). Authentic leadership and talent development: Fulfilling individual potential in sociocultural context. *Advances in Developing Human Resources*, 19(4), 420-438.

Wang, S., Peng, M. Y. P., Xu, Y., Simbi, V. T., Lin, K. H., & Teng, T. C. (2020). Teachers' transformational leadership and students' employability development: A social cognitive career perspective. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 48(5), 1-15.

- Kleynhans, D. J., Heyns, M. M., & Stander, M. W. (2021). Dynamic organisational capabilities: The role of authentic leadership and trust. *SA Journal of Industrial Psychology*, 47(1), 1-12.
- Bakker, A. B., Hetland, J., Olsen, O. K., & Espevik, R. (2023). Daily transformational leadership: A source of inspiration for follower performance?. *European Management Journal*, 41(5), 700-708.
- Riza, M. F., Hutahayan, B., & Chong, H. Y. (2025). Fostering high-performing organizations in higher education: the effect of participative leadership, organizational culture, and innovation on organizational performance and commitment. *Cogent Education*, 12(1), 2448884.
- Ali, M., Ullah, M. S., & Haque, A. (2023). Effect of transactional and transformational leadership on talent engagement: Mediating role of talent development. *Global Business and Organizational Excellence*, 42(6), 120-137.
- Yousofi, R., & Rahimzad, F. (2024). EFL students' empowerment using servant leadership: a look through the lens of students in Afghanistan. *Cogent Education*, 11(1), 2334877.
- Nastiezaie, N., Bameri, M., & Dadkan, N. A. (2016). The relationship of servant leadership with trust and organizational efficacy. *Modern Applied Science*, 10(9), 87-93.
- Chan, K. W. C. (2016). Servant leadership cultivates grit and growth mindset in learners. *Servant Leadership: Theory & Practice*, 3(2), 2, 12- 22.
- Sendjaya, S., & Pekerti, A. (2010). Servant leadership as antecedent of trust in organizations. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(7), 643-663.
- Al Saed, R., & Al Saed, M. (2023). The impact of transformational leadership on enhancing organizational trust: Moderating role of empowerment. *Problems and Perspectives in Management*, 21(4), 101.
- Jensen, C. (2015). *The Impact Of Collaborative Leadership On Student Engagement And Student Learning* (Doctoral Dissertation, University Of Lethbridge).
- Zamani, Z. (2018). The effect of servant leadership on students' engagement in social studies class: analyzing perception of middle school students in Dubai.
- Malokani, D. K. A. K., Oad, L., Mahesar, K. A., Hassan, N., Mumtaz, S. N., & Darazi, M. A. (2024). Investigating the Transformational Leadership Impact On Student Engagement: Mediating Role Of Student Expectation. *Migration Letters*, 21(S9), 498-510.
- Nassani, A. A., Badshah, W., Grigorescu, A., Cozorici, A. N., Yousaf, Z., & Zhan, X. (2024). Participatory leadership and supportive organisational culture Panacea for job satisfaction regulatory role of work-life balance. *Heliyon*, 10(16).
- Haider, S. A., Akbar, A., Tehseen, S., Poulouva, P., & Jaleel, F. (2022). The impact of responsible leadership on knowledge sharing behavior through the mediating role of person–organization fit and moderating role of higher educational institute culture. *Journal of Innovation & Knowledge*, 7(4), 100265.
- Shao, Z., Feng, Y., & Wang, T. (2017). Charismatic leadership and tacit

knowledge sharing in the context of enterprise systems learning: the mediating effect of psychological safety climate and intrinsic motivation. *Behaviour & Information Technology*, 36(2), 194-208.

Xia, Z., & Yang, F. (2020). Ethical leadership and knowledge sharing: the impacts of prosocial motivation and two facets of conscientiousness. *Frontiers in psychology*, 11, 581236.

Manzoor, A., & Zhang, B. (2024). Revising the links of Knowledge-oriented leadership on innovation in higher education institutions: the mediating role of knowledge sharing. *Journal of Data, Information and Management*, 6(2), 149-160.

Dorta-Afonso, D., Ballesteros-Rodríguez, J. L., Díaz-Díaz, N. L., & De Saá-Pérez, P. (2024). Knowledge-oriented leadership and learning in academic research teams. *Leadership & Organization Development Journal*, 45(7), 1105-1121.

Toufighi, S. P., Sahebi, I. G., Govindan, K., Lin, M. Z. N., Vang, J., & Brambini, A. (2024). Participative leadership, cultural factors, and speaking-up behaviour: An examination of intra-organisational knowledge sharing. *Journal of Innovation & Knowledge*, 9(3), 100548.

Niknaghsh, E., & Bandpey, S. (2020). Measuring the influence of servant leadership on knowledge sharing (Case Study: Parsian Insurance Company). *Journal of Industrial Strategic Management*, 5(2), 72-79.

Amin, H., Ahmed, F., & Soomro, R. H. (2019). Servant leadership improves the knowledge sharing behavior of employees in organization: A case of higher education sector in Pakistan. *Etikonomi*, 18(1), 83-92.

Kim, E. J., & Park, S. (2020). Transformational leadership, knowledge sharing, organizational climate and learning: an empirical study. *Leadership & organization development journal*, 41(6), 761-775.

Sarmiento, A., & Riana, I. G. (2024). Lecturer performance in higher education: transformational leadership, knowledge sharing, change adaptability and its relationship. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 14(1), 261-269.

Hwang, C. Y., Kang, S. W., & Choi, S. B. (2023). Coaching leadership and creative performance: A serial mediation model of psychological empowerment and constructive voice behavior. *Frontiers in Psychology*, 14, 1077594.

Ayesuwa, O., & Okwuokei, F. N. (2023). Participative Leadership and Organizational Performance. *International Journal of Economics, Environmental Development and Society*, 4(3), 371- 383.

Xiao, Z. L., & Huang, J. H. (2023). Effect of College Students' Perceived Authentic Leadership on Innovation Behavior: The Serial Mediation Effects of Trust Climate and Creative Self-Efficacy. *Educational Research and Reviews*, 18(6), 129-139.

Gheorghe, M. (2012, October). The impact of transformational leadership on university performance through knowledge and innovation. In *5th International Conference on Engineering and Business Education*.

Adda, H. W., Rossanty, N. P. E., Wirastuti, W., & Auriza, Z. (2020, October). Servant Leadership: A New Model of Service at University?. In *International*

Conference on Community Development (ICCD 2020) (pp. 295-298). Atlantis Press.

Agusta, N. F., & Azmy, A. (2023). Servant leadership and career development: supporting employee growth. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 10(12), 350-360.

Imran, M., Li, J., Bano, S., & Rashid, W. (2025). Impact of Democratic Leadership on Employee Innovative Behavior with Mediating Role of Psychological Safety and Creative Potential. *Sustainability*, 17(5), 1879.

Castelli, P. A. (2016). Reflective leadership review: A framework for improving organisational performance. *Journal of Management Development*, 35(2), 217-236.

Nurtjahjani, F., Batilmurik, R. W., Puspita, A. F., & Fanggidae, J. P. (2022). The relationship between transformational leadership and work engagement. Moderated mediation roles of psychological ownership and belief in just world. *Organization Management Journal*, 19(2), 47-59.

Aydogdu, S., & Asikgil, B. (2011). The effect of transformational leadership behavior on organizational culture: An application in pharmaceutical industry. *International Review of Management and Marketing*, 1(4), 65-73.

پایگاه
مجلات
ایران